

DOI 10.18372/2786-823.1.19302

УДК: 37. 015. 324. 4

Омельченко Ірина

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

iraomel210781@ukr.net

Кобильченко Вадим

доктор психологічних наук, професор,
головний науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України,
м. Київ, Україна

vadimvk@ukr.net

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

***Анотація.** У статті розглядається феноменологія соціального інтелекту у сучасному вимірі психологічного знання.*

***Ключові слова:** соціальний інтелект, феноменологія, психологія.*

***Annotation.** The article examines the phenomenology of social intelligence in the modern dimension of psychological knowledge.*

***Key words:** social intelligence, phenomenology, psychology.*

Постановка проблеми. Радикальні соціальні, політичні та економічні зміни в країні та світі трансформують характер суспільного життя людини. Сьогодні в суспільстві розпочався перехід від індустріального шляху розвитку до постіндустріального, зорієнтованого на людину, на розкриття її соціальної

сутності; до вирішення глобальних соціальних проблем. Це підвищує свободу та відповідальність кожної людини у суспільстві, у розвитку життя на Планеті. Пов'язані з цим перетворення у значній мірі спираються на використання освіти як інструменту соціалізації особистості. Сучасний заклад дошкільної та загальної середньої освіти призначений не просто забезпечувати участь у якісному формуванні знань та вмінь, але й покликаний стати фактором розвитку соціальної компетентності особистості, що дозволить жити у вимірах постіндустріального суспільства.

Разом з цим, як свідчать теоретичні дослідження та аналіз практики, у закладах дошкільної освіти та закладах загальної середньої освіти не приділяється достатньо уваги розвитку соціального інтелекту як феномену соціальної компетентності особистості. Незважаючи на реалізацію гуманістичної парадигми освіти та її культурологічної складової, діти постають добре інформованими, озброєними вміннями та навичками, але в більшості нездатними жити у сучасному світі, самостійно орієнтуватися у життєвих ситуаціях та вирішувати життєві проблеми. Це багато в чому пов'язано з тим, що в практичній дошкільній освіті пріоритет віддається навчанню основам методик розвитку та освіти, в той час, як вихованню відводиться друге місце. Як наслідок, діти, отримують у процесі освіти значну суму знань щодо суспільства, про закони його функціонування, вимоги до рольового репертуару освіти, які не впливають на здатність до гнучкості використання цих знань у швидкій зміні світу, що є передумовою серйозної підготовки до соціальної адаптації та оволодіння соціальним інтелектом.

Аналіз останніх наукових публікацій. На теренах українського наукового простору проблема соціального інтелекту стала розглядатися порівняно нещодавно, а саме з 2000-х років ХХ століття. Але слід зазначити, що вітчизняні дослідження з цієї проблеми не є численними та обмежуються переважно дослідженнями соціального інтелекту майбутніх психологів і педагогів, студентів-психологів як фактор професійної реалізації Н. Шилова (2018) [18]; Е. Івашкевич (2016) [3], Е. Івашкевич, Л. Онуфрієва (2018) [5],

Е. Івашкевич, Ю. Данчук (2022) [4], Н. Руда (2012) [12], С. Руденко (2008) [13; 14]. Соціальний інтелект став предметом досліджень у віковому аспекті: у дошкільників; у підлітків Т. Скворцова (2011) [15], О. Щербакова (2019) [16]. Існують наукові розвідки соціального інтелекту у дітей з особливими освітніми потребами: у дошкільників з розладами аутистичного спектру (І. Недозим, 2018) [9]; у дошкільників з інтелектуальними труднощами легкого ступеня прояву (І. Омельченко, 2023) [11]; гендерні відмінності поведінкового компоненту соціального інтелекту дітей з особливими освітніми потребами (М. Коць, Т. Дучимінська, С. Полікарчик (2021) [7].

Формулювання мети статті. Відтак, набуває актуальності теоретичне обґрунтування феноменології соціального інтелекту у сучасному вимірі психологічного знання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим увів в науковий обіг термін «соціальний інтелект» Е. Торндайк у 1920 р. Під цим терміном він розумів здатність правильно розуміти однією людиною інших людей. При цьому Е. Торндайк наголошує на значущості далекоглядності в міжособистісних стосунках суб'єкта з іншими, що дозволяє людині з високим рівнем соціального інтелекту досить добре уживатися з іншими людьми.

Відповідно до наукових поглядів Е. Торндайка, існує три види інтелекту:

– абстрактний інтелект як здатність розуміти абстрактні вербальні та математичні символи та виконувати з ними які-небудь дії;

– конкретний інтелект, як здатність розуміти речі та предмети матеріального світу та виконувати з ними які-небудь дії;

– соціальний інтелект, як здатність розуміти людей та взаємодіяти з ними (R. Thorndike, 1920: 231) [25].

Перша та друга структури відповідають за успішність виконання діяльності, передусім у сфері суб'єкт-об'єктних взаємин і взаємодій. Однак здатність робити осяйні, нелогічні висновки, зокрема на підставі досить актуальної зовнішньої інформації, здатність отримувати нові знання з аналізу і синтезу не є достатньою умовою здійснення ефективних розумовисновків за

результатами взаємодій і взаємин. Відтак, дитина, яка має високий рівень IQ, може не завжди адекватно розуміти ситуації соціальної взаємодії з людьми, що провокує труднощі адаптації зростаючої особистості до життя в суспільстві. В цьому ключі доречно розглядати структуру інтелекту дитини із включенням до неї соціального інтелекту, який одні вчені розглядають як компонент IQ, інші – як окрему підструктуру тощо. Визначена позиція є найбільш доцільною в напрямі розуміння соціального інтелекту, адже він є окремою структурою, що входить до IQ особистості, виконує свої, специфічні функції, які, в свою чергу, дозволяють не лише діагностувати рівень розвитку соціального інтелекту, а й допомогти розвитку окремих його компонентів.

Позитивна кореляція між IQ та соціальним інтелектом має місце, адже за розв'язання інтелектуальних задач відповідають абстрактний і конкретний інтелект, а за визначення ситуації соціальної взаємодії – соціальний інтелект. Зазначене дозволяє розглядати соціальний інтелект як детермінанту в структурі IQ особистості, що має власні характеристики та виконує своєрідні функції.

У подальшому ідеї Е. Торндайка знайшли підтвердження у роботі Ведека і Спірмена в 1947 р., як здатність критично і правильно оцінювати почуття, настрої та мотивацію вчинків інших людей В кінці 50-х років Дж. Гілфорд вивів теоретичну модель людського інтелекту, у якій соціальний інтелект отримав статус незалежного компонента загальної когнітивної структури. Науковець запропонував шестифакторну модель соціального інтелекту. Соціальний інтелект включає наступні фактори:

1) пізнання елементів поведінки інших людей як здатність виділяти, виокремлювати із загального контексту вербальне та невербальне вираження поведінки;

2) пізнання різних аспектів поведінки індивіда як здатність розпізнавати загальні властивості, деталі та характеристики в загальному потоці або виразної, або ситуативної поведінкової інформації;

3) пізнання взаємостосунків в поведінці суб'єктів діалогічної взаємодії як загальна здатність розуміти і встановлювати зв'язки між елементами

інформації, які вміщують особистісні смисли про поведінку людей;

4) пізнання загальних властивостей поведінки суб'єктів діалогічної взаємодії як здатність розуміти логіку розвитку цілісних ситуацій взаємодії людей між собою, розуміти глибокий смисл їхньої поведінки в цих ситуаціях;

5) пізнання перетворень поведінки як здатність розуміти зміну значень вербальної та невербальної поведінки людей в різних ситуативних контекстах;

6) пізнання результатів поведінки як здатність передбачати їхні наслідки на основі тієї інформації, яку має суб'єкт взаємодії (J. Guilford, 1967; с. 72) [23]

На переконання, вище зазначених науковців, соціальний інтелект – це соціальний дар, необхідний для тонкої рівноваги у поведінці, що забезпечує здатність згладжувати гострі кути у стосунках із людьми. Він описує соціальний інтелект як особливу здатність правильно судити про людей, прогнозувати їх поведінку і забезпечувати адекватне пристосування до міжособистісних взаємодій. Для того, щоб тактовно говорити та діяти, необхідно передбачити найбільш ймовірну реакцію іншої людини. Тому соціальний інтелект пов'язаний із здатністю висловлювати швидкі, майже автоматичні, судження про людей. Виходячи з вище зазначеного, соціальний інтелект має більше відношення до поведінки, чим до оперування поняттями: його продукт – соціальне пристосування, а не глибина розуміння.

Питання соціального інтелекту обговорюються у вирішенні проблем інтелектуальної обдарованості. Так, Говард Гарднер (1986) розглядає його в структурі множинного інтелекту. До категорії соціального інтелекту він відносить, міжособистісний інтелект – здатність розуміти інших та ладити з ними (важливий для професій вчителя, психолога, продавця) та внутрішньоособистісний інтелект – здатність розуміти себе, свої почуття, захоплення (важливий для професій психіатра, поета) [21].

На наш погляд, в даному випадку міжособистісний і внутрішньоособистісний інтелект відповідають сучасному поняттю соціального інтелекту, який виражається у когнітивних здібностях, тобто здатності розуміти інших людей і себе. Автор не встановлює відносини між видами інтелекту, але

можна припустити, що інші види, наприклад лінгвістичний інтелект, можуть включатися в соціальний інтелект.

У 70-их роках ХХ століття Дж. Гілфорд, створивши тести для вимірювання соціального інтелекту, розглядає його як систему інтелектуальних можливостей, незалежних від фактору загального інтелекту та пов'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації. Відповідно до концепцій J. Guilford та R. Hoerfner (1971), інтерпретують соціальний інтелект – як інтегральну інтелектуальну здатність, що визначає успішність в спілкуванні та соціальній адаптації. Соціальний інтелект об'єднує та регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів (особистості, як партнера зі спілкування, групи людей). Свою модель структури інтелекту Дж. Гілфорд розглядав як систему розширення потрібної класифікації інтелекту, запропонованої Е. Торндайком [22].

Особливу роль соціальний інтелект відіграє у соціономічних професіях (типу «людина – людина»), які передбачають високий рівень розвитку якостей, що забезпечують успішність й ефективність у стосунках з людьми.

Соціальний інтелект у психології розглядається як здатність людини правильно розуміти свою поведінку і поведінку інших людей у суспільстві. Ця здатність є вельми необхідною для людини з метою ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації. Соціальний інтелект реалізує функціонування пізнавальних процесів, пов'язаних із відображенням людини як партнера зі спілкування та діяльності. Основна функція соціального інтелекту у нього – прогнозування поведінки інших (Е. Івашкевич, Л. Онуфрієва, 2018; с.67 - 68) [5].

Соціальний інтелект також розглядається як окремий вид інтелекту, що поєднує в собі пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів; здатність розпізнавати й управляти власними емоційними реакціями та емоціями інших; здатність здійснювати безпосередній вплив на соціальне оточення (Т. Яновська, 2022, с. 164) [20].

Соціальний інтелект – це сукупність спеціальних пізнавальних здібностей

людини, пов'язаних з особистісними якостями, емоційними, вольовими процесами, що забезпечують сприймання, розуміння, прогнозування поведінки та управління нею в міжсуб'єктних взаєминах. Соціальна компетентність та соціальна обдарованість, на нашу думку, є більш широкими та складними поняттями, а соціальний інтелект їх компонентом (О. Ковальова, 2015; с. 14) [6].

Висновки. Таким чином, соціальний інтелект виступає однією з професійно-важливих якостей фахівців, які працюють у сфері професій «людина-людина», що є спеціальною здібністю, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мисленневих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду.

Отже, місце та роль соціального інтелекту у системі важливих якостей зростаючої особистості та фахівців комунікативних професій визначене не досить чітко, він не зустрічається в жодній з систем у розгорнутому вигляді. У зазначених списках соціальний інтелект представлено опосередковано: через комунікативну компетентність, соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну/невербальну чутливість, соціальне мислення.

Таким чином, можна стверджувати, що соціальний інтелект представлено у психологічних вимогах до дітей та комунікативних професій дорослих неявно.

Список використаних джерел

1. Брус Ю. Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності керівника закладу середньої освіти: навчальний посібник. Київ : ДП «НВЦ Пріоритети», 2016. 36 с.
2. Гоулман Деніел. «Соціальний інтелект. Нова наука про людські відносини»: FLC, 2021. Харків, 2020 230 с.

3. Івашкевич Е. З. Соціальний інтелект як система інтелектуальних здатностей особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 153 - 166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_32_16 (дата звернення: 16.10.2024).

4. Івашкевич Е., Данчук Ю. Залежність показників успішності вчителя тестувати учнів від рівня розвитку соціального інтелекту педагогів. *Проблеми сучасної психології*. 2022. Вип. 56. С. 45 - 63. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2022-56.45-63>.

5. Івашкевич Е., Онуфрієва Л. Соціальний інтелект у парадигмі когнітивної психології: результати дослідження [Електронний ресурс]. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 42. С. 50 - 69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2018_42_5 (дата звернення: 16.10.2024).

6. Ковальова О. А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 10. С. 10 - 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_10_4 (дата звернення: 16.10.2024).

7. Коць М., Дучимінська Т., Полікарчик С. Гендерні відмінності поведінкового компонента соціального інтелекту дітей з особливими освітніми потребами. *Психологічні перспективи*. 2021. 37. С. 96 - 111.

8. Мельник А. А. Розвиток соціального інтелекту дітей шкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія. Харків, 2012. 17 с.

9. Недозим Інна Вікторівна. Особливості соціального інтелекту дітей дошкільного віку з розладами аутистичного спектру : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08, НАПН України, Ін-т спец. педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка. Київ, 2019. 18 с.

10. Ожубко Г. В. Сутність та структура соціального інтелекту. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 17. С. 88 – 94.

11. Омельченко І.М. Психологічні основи діагностики соціального інтелекту у дошкільників із інтелектуальними труднощами легкого ступеня

прояву: навч.-метод. посіб.; Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ : Видавець Цибульська, 2023. 230 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/739339/> (дата звернення: 16.10.2024).

12. Руда Н. Л. Соціальний інтелект у структурі інтелекту. Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21. С. 621 - 629. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2013_21_56 (дата звернення: 16.10.2024)..

13. Руденко С. В. Соціальний інтелект у структурі інтуїтивно–почуттєвого відображення. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 14. С. 695 - 705.

14. Руденко Світлана Вікторівна. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01; АПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ : 2008. 19 с.

15. Скворцова Т.В. Соціальний інтелект як основа успішної соціалізації підлітка. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 28. С. 127 - 135. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_28_18 (дата звернення: 16.10.2024).

16. Щербакова О. О. Соціальний інтелект та академічні здібності учнів старшого підліткового вік. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2019. № 3(3). С. 337 - 349. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_3\(3\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_3(3)_3) (дата звернення: 16.10.2024).

17. Харченко С. В. Соціальний інтелект та його розвиток у дошкільному віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2017. Вип. 4(1). С. 108 -112. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_2017_4\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkh_2017_4(1)_21) (дата звернення: 16.10.2024).

18. Шилова Н. І. Соціальний інтелект студентів-психологів як фактор професійної реалізації. *Молодий вчений*. 2018. № 9(1). С. 180 - 183. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9\(1\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_9(1)_43) (дата звернення: 16.10.2024).

19. Шишова О. М. Психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності дошкільників. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 15. С. 168 - 174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2012_15_24 (дата звернення: 16.10.2024).

20. Яновська Т. А. Соціальний інтелект у структурі професійно-важливих якостей психолога. *Психологія і особистість* 2022. № 2 (22) 153 - 168. URL: <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.2.265494> (дата звернення: 16.10.2024).
21. Gardner H. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. L. : Heinemann, 1983. 178 p.
22. Guilford J. P, and Hoepfner R. *The Analysis of Intelligence*. New York: McGraw-Hill, 1971. 514 p.
23. Guilford J.P. *The nature of human intelligence*. – N.Y. : McGraw-Hill, 1967. 156 p.
24. Kosmitzki C., John O. P. The implicit use of explicit conceptions of social intelligence. *Personality and Individual Differences*. 1993. Vol. 15. P. 11 - 23.
25. Thorndike R. L. Intelligence and its uses. *Harper s Magazine*. 1920. P. 227 – 235.